

5. Трофимук М. Художній світ Миколи Гусовського // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Літературознавство. 2015. Вип. 43. С. 204-212.
6. Гісторыя Беларусі: Вучебны дапаможнік. Мінск, НКФ Экаперспектыва, 1994. 208 с.
7. Зінько Ю. Велике князівство Литовське: шлях білоруського народу до самобутності і державності // Вісник факультету історії, етнології і права: зб. наук. праць. Вип. 16. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю. 2018. С. 61-64.
8. Архитектура Белоруссии XIV-XVI вв. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tehne.com/event/arhivsyachina/arhitektura-belorussii-xiv-xvi-vv>.

Віталій Тучинський

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ БІЛОРУСЬКОГО НАРОДУ В КІНЦІ XVIII - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

В статті висвітлено особливості розвитку культури білоруського народу в кінці XVIII – першій половині XIX століття.

Ключові слова: культура, Білорусія, народ, школи.

Події, що відбуваються у Білорусії потягом останніх кількох років викликали значний інтерес до вивчення минулого сусідньої держави. Це стосується передовсім дослідження проблем національно-культурного розвитку та формування білоруської політичної нації, процеси, що відбувалися у Білорусії з кінця XVIII – до початку XX ст. і мали свої характерні риси та особливості.

В результаті трьох поділів Речі Посполитої всі білоруські етнічні землі було приєднано до Російської імперії. Розпочався новий період історії Білорусії, що радикально вплинуло на всі сторони життя білорусів. Культура білоруського народу в кінці XVIII – першій половині XIX ст. розвивалася під впливом російської культури, у взаємодії з культурою польського, українського та литовського народів [1, с. 234]. Передова інтелігенція Білорусії відчувала вплив ідей французької революції кінця XVIII ст., а також російського і польського національно-визвольного руху.

Після приєднання до Росії білоруський народ відчув на собі значне посилення національного гніту. Розгромивши повстання декабристів та польські повстання, царизм посилює реакційну політику в галузі культури. Національна самостійність білоруської мови і культури не визнавалася. Російська влада забороняла користуватися білоруською мовою в офіційних документах, видання книг на білоруській мові також було заборонено [2, с. 98].

Варто зауважити про те, що білоруська культура цього періоду тісно перепліталася з польською культурою. Видатні представники польської літератури та мистецтва – А. Міцкевич, З. Монюшко, В. Сирокомля – жили і творили в Білорусії, виявляли цікавість до життя білоруського народу і його ментальних традицій.

В цей час в освіті виникають прогресивні тенденції, що відображають зміни в соціально-економічному житті Російської імперії. У 1803-1804 рр. в Білорусії

проводилась реформа освіти. В ході її проведення створювалися початкові школи різного типу (головним чином, церковноприходські) для селян і ремісників, неповні середні і середні спеціальні училища, гімназії і вищі учбові заклади. Таким чином, в Білорусії, як і в Росії, склалася станова система освіти. Школи білоруських губерній підкорялися Віленському учбовому округу на чолі із Віленським університетом [3, с.167].

У однокласних приходських школах загальноосвітня підготовка не передбачалася. Дітей кріпосних селян навчали тільки практичним навикам: пересаджувати і щепити дерева, виготовляти землеробські знаряддя і предмети домашнього господарства. У повітових містах створювалися 4-річні училища, в губернських – гімназії з 7-річним терміном навчання. Реформа освіти в Білорусії розтягнулася майже на чверть століття [3, с. 189-190].

На початку XIX ст. у Білорусії було багато єзуїтських учбових закладів, зокрема в Полоцьку, Вітебську, Могильові та Орші.

Влада мало піклувалася про матеріальне становище шкіл і учительства. Щорічний бюджет на фінансування шкіл складав близько 32 тис. крб. За російською імперською традицією школи знаходилися під контролем духовенства, яке виховувало дітей у дусі покірності царю та церкві.

Після придушення повстання декабристів і польського повстання 1831 - 1831 рр. царизм посилює реакційний курс в галузі народної освіти. В той же час царський уряд прагнув обмежити розповсюдження польсько-католицького впливу. Католицькі монастирські навчальні заклади перетворювалися на православні гімназії і училища з викладанням російською мовою.

Потреби економічного розвитку Білорусії викликали необхідність створення спеціальних навчальних закладів. У 1840 р. була відкрита Гори-Горецька землеробська школа, яка незабаром була перетворена в сільськогосподарський інститут – перший в Росії вищий агрономічний навчальний заклад [4, с. 69].

В середині XIX ст. у Білорусії налічувалося 576 навчальних закладів всіх типів, в яких навчалася близько 17 тис. учнів, що складало приблизно 0,5 % всього населення Білорусії [5, с. 287].

У першій половині XIX ст. у містах Гродно, Могильові, Вітебську і Мінську створюються перші публічні бібліотеки. Проте із-за матеріальних труднощів книжковий фонд цих бібліотек поповнювався дуже поволі, їх відкриття затягувалося. Гродненська бібліотека, наприклад, почала створюватися в 1830 р., а до обслуговування читачів приступила лише через 24 роки [5, с. 290].

Таким чином, не дивлячись на те що російський царизм повністю ігнорував інтереси білоруського народу та гальмував його культурний розвиток, освіта в першій половині XIX ст. зробила помітний крок вперед.

Впродовж першої половини XIX ст. виникає білоруська археологія та етнографія. В галузі цих наук працювали З. Доленга-Ходаковський, Т. Нарбут, брати Є. і К. Тишкевичі, А. Киркор, П. М. Шпільовський [6, с. 78-79].

З. Доленга-Ходаковський (1781-1825 рр.) розкопував городища в Полоцьку, Вітебську та Турові, робив записи фольклору, діалектів та народних обрядів. Археологічні розкопки біля Новогрудка (Лідський повіт) вів Т. Нарбут (1784-1864 рр.). П. Тишкевич (1806-1868 рр.) дослідив близько 200 курганів та городищ Мінської губернії, склав перші топографічні плани деяких городищ. В 1835 р. в Логойську він створив перший у Білорусії музей старовини. Його брат Є. Тишкевич

(1814-1873 рр.) вів археологічні розкопки на Мінщині, збирав матеріали по етнографії, стародавні акти, твори усної народної творчості. На основі зібраних матеріалів в 1855 р. він створив Віленській музей старовини, а також Археологічну комісію, яка проводила розкопки, збирала і вивчала предмети старовини. Членом цієї комісії і хранителем Віленського музею старовини був А. Киркор (1819-1886 рр.), що писав роботи по історії і етнографії Білорусії і Литви. У 50-х рр. XIX ст. з'явилися роботи білоруського етнографа П. Шпилевського (1823-1861 рр.), що містили описи побуту, обрядів і звичаїв білоруського народу. Збирачами народної поетичної творчості білорусів були Ян Борщевський, Ян Чечот і Володимир Сирокомля [2, с. 212].

Відкриття Гори-Горецької землеробської школи та перетворення її в інститут, поклало початок систематичній науковій роботі в галузі багатьох наук, зокрема хімії. Тут працювали відомі хіміки – І. Тютчев і С. Шмідт. Останній у 1845 р. організував першу хімічну лабораторію [1, с.190]. Впродовж першої половини XIX ст. у білоруських містах Могильові, Вітебську, Бресті, Бобруйську, Свіслочі та Мінську були засновані метеорологічні станції.

У першій половині XIX ст. розвивається усна народна творчість білоруського народу. У ній знайшли віддзеркалення події французько-російської війни 1812 р., важка доля кріпосного селянина і солдата-рекрута, а також прагнення до боротьби за краще майбутнє.

Поширюються пісні, пов'язані із стародавніми обрядами, зокрема купальськими, пісні, що відображають селянську працю. Ці риси усної народної творчості надихали білоруських поетів і письменників, привертати увагу видатних діячів культури російського, українського, литовського і польського народів.

На поміщицькій мануфактурі Слуцька, а також Гродно продовжували вироблятися кріпосними майстрами так звані «случькі пояси», частина святкового одягу, виткані з шовкових, срібних і золотих ниток. Чудові узорі цих поясів створювалися за мотивами народного орнаменту [7, с.69].

У перші десятиліття XIX ст. виникає і розвивається нова білоруська література. Вона формується під впливом гасел свободи, рівності і братерства, проголошених французькою революцією. Нова білоруська література розвивалася, спираючись на підтримку і досягнення російської, української і польської літератур.

В той же час становлення нової білоруської літератури проходило в складних умовах. З одного боку, відчувалися наслідки колонізаторської політики реакційних і консервативних кіл Польщі, що розглядали Білорусію як польську провінцію. З іншої - російський царизм повністю заперечував самобутність білоруського народу і його право на розвиток власної культури.

Характерною рисою білоруської літератури було те, що в центрі її уваги був образ селянина, а теми з селянського життя були провідними літературними темами.

Головним джерелом тодішньої білоруської літератури була усна народна творчість. Особливо тісно були пов'язані з ним анонімні рукописні твори, так звані «бесіди». Написані соковитою народною мовою, вони за своїм змістом були антикріпосницькими. Переходячи з рук в руки, «бесіди» розповсюджувалися по всій Білорусії [7, с. 91-92].

Антикріпосницькою по своїй спрямованості була творчість селянського поета П. Багріма (1813-1891 рр.) З 40-х рр. XIX ст. почалася літературна діяльність В. Дуніна-Марцинкевича (1807-1884 рр.). Його творчістю був закладений міцний фундамент нової білоруської літератури. Лібретто опери «Сільська ідилія» – один з ранніх творів письменника, музику цієї опери, відомої під назвою «Селянка», створив талановитий польський композитор Станіслав Монюшко. В середині 50-х рр. В. Дунін-Марцинкевич створює ряд епічних творів – «Гапон», «Вечорниці», «Купала». У них він показав білоруських селян умілими, чесними та працелюбними.

Видатним поетом Білорусії першої половини XIX ст. був Адам Міцкевич (1798-1855 рр.). Він народився на хуторі Заосся неподалік Новогрудка в сім'ї польського шляхтича. У творах А. Міцкевича тема Білорусії займає важливе місце. При написанні ранніх творів та відомих поем «Дзяди» і «Пан Тадеуш», поет використовував теми і образи тісно пов'язані з історією та фольклором білоруського народу. Дослідники творчості А. Міцкевича вважають, що окремі ранні твори він писав білоруською мовою, однак до сьогодні вони не збереглися [2, с.238].

У першій половині XIX ст. продовжували свою діяльність кріпосні театри. Особливою популярністю користувалися театри в Шклові, Могильові, Гори-Горках. Вони відіграли важливу роль в розвитку не тільки білоруської, але і російської театральної культури. Кращі з танцівниць Шиловського кріпосного театру виступали на сцені Петербурзького придворного театру. Особливою популярністю користувалася кріпосна акторка, балерина Катерина Азаревич [5, с.70].

В цей час створюється постійний театр в Мінську. На сцені Мінського театру ставилися твори російської та української класичної драматургії - О. Грібоєдова, М. Гоголя, І. Котляревського та О. Островського [8, с. 59-60].

Важливу роль в розвитку білоруського національного театру відіграла драматургія і сценічна діяльність В. Дуніна-Марцинкевича і створений ним музично-драматичний гурток. У своїх спогадах він неоднаразово наголошував про значний вплив на його творчість «Кобзаря» Т. Шевченка та творів М. Гоголя [5, с. 89]. У 1852 р. в Мінську вперше було поставлено оперу С. Монюшко «Селянка», в якій композитор широко використовував традиції білоруської народної музики.

В Білорусії добре знали твори західноєвропейських композиторів. Серед творців музики, що жили і працювали в Білорусії у першій половині XIX ст. особливе місце належить Михайлу Огінському (1765-1833 рр). Протягом тривалого часу композитор жив і працював у своєму маєтку Залісся поблизу Сморгоні. Саме там він написав свої найбільш відомі твори, серед них полонез «Прощання із Батьківщиною», який пізніше став одним із кращих творів світової музичної класики.

Економічний підйом, який переживала Білорусія в першій половині XIX ст., знайшов віддзеркалення в містобудуванні. Мінськ, Полоцьк, Вітебськ, Гомель, Орша і інші міста забудовувалися за типовими проектами планування міст. Характерними принципами забудови були симетричне розміщення кварталів, прямолінійність вулиць і площ.

У першій половині XIX ст. у Білорусії будуються палаци і культові споруди. У архітектурі панував російський класицизм. Для будов цього стилю характерними були точність планування, монументальність форм, багатство прикрас.

Вражали своєю пишністю і палацові комплекси, що належали російській знаті, польським і білоруським магнатам. Як правило, вони складалися з головного корпусу і бічних флігелів, пов'язаних з головним корпусом галереями. Будувалися комплекси з безліччю тінистих алей, альтанок і павільйонів. Типовою будівлею білоруського класицизму є палац-садиба російського полководця П. Румянцева в Гомелі [8, с. 297]. Всередині палац був прикрашений скульптурами, виробами прикладного мистецтва білоруських майстрів, живописом і графікою.

Відомим архітектором, що залишив помітний слід в мистецтві архітектури Литви та Білорусії був Кароль Подчашинський (1790-1860 рр.). Під його керівництвом було побудовано приміщення гімназії у Слуцьку, палац в с.Жиличі неподалік Бобруйська, костел у Вільно та інші величні будівлі [5, с. 112].

У архітектурі міст Білорусії помітний слід залишили адміністративні і торгові споруди - губернаторські палаци в Мінську і Вітебську, торгові ряди в Гродно, Новогрудку і Поставах. В цей час було зведено багато культових будівель - монастирів, церков, костьолів та синагог.

У розвиток архітектури Білорусії значний внесли зробили російські архітектори М. Львов та В. Стасов. Так, архітектор М. Львов створив Йосифівський собор в Могильові. Величну споруду було прикрашено живописом, створеним білоруськими майстрами під керівництвом і за участю відомого російського художника В. Боровиковського [8, с. 187]. На території Білорусії споруджувалися оборонні споруди-фортеці в Борисові, Бобруйську та Бресті.

Бобруйську фортецю почали зводити у 1810 р. Для її будівництва було вибрано місце при злитті річок Березини і Бобруйки. Будували фортецю тисячі кріпосних селян і солдат. Будівельні матеріали доставлялися з України, Кавказу, Уралу і з Карелії. Фортеця будувалася з розрахунком на 15 тис. військових гарнізону [5, с. 231].

У білоруському живописі кінця XVIII - першої половини XIX ст. розвиваються історичний, портретний, пейзажний і побутовий жанри. Найбільш відомими її представниками були І. Домель, І. Олешкевич, В. Ванькович, І. Хруцький, В. Дмоховський [9, с.391].

Живописець І. Домель (1780-1840 рр.) художню освіту здобув у Віленському університеті, деякий час працював на кафедрі живопису. У 1820 р. він був засланий на два роки до Сибіру за участь в одній з таємних масонських організацій. На засланні художник невтомно працював. Заступництво тодішнього губернатора Сибіру графа М. Сперанського допомогло І. Домелю повернутися на батьківщину, із 1822 р. і до кінця своїх днів він жив і працював у Мінську.

І. Домелем було створено багато картин історичного жанру. Серед них дві великі композиції: «Смерть Глінського в неволі» і «Визволення Костюшка з темниці». Головним героєм його подальших робіт на історичні теми був народ. В зв'язку з цим представляє інтерес його акварель «Відступ французів через Вільно».

І. Олешкевич (1777-1830 рр.) відомий як портретист і майстер історичної композиції. Художню освіту він здобув у Віленському університеті, а потім продовжив її в Дрездені та Парижі. Вчився у видатного французького художника Давида. Після повернення на батьківщину І. Олешкевич якийсь час жив на Віленщині, а потім у Петербурзі, де був обраний членом Академії мистецтв. Йому належать портрети князя Адама Чорторийського, поета Адама Міцкевича,

піаністки Марії Шимановської. Всі вони витримані в стилі пізнього класицизму і романтизму [9, с. 219].

Одним із яскравих представників романтизму в білоруському живописі першої половини XIX ст. був В. Ванькович (1799-1842 рр.). Після закінчення гімназії при Полоцькій єзуїтській колегії він навчався у Віленському університеті на факультеті живопису, скульптури і графіки. У 1824 р. був направлений в Петербурзьку академію мистецтв, де навчався під керівництвом відомих представників російського класицизму О. Егорова і П. Шебуєва. Навчаючись в Петербурзі, В. Ванькович знайомиться з О. Пушкіним і художником А. Орловським. Значний вплив на нього мала творчість О. Кіпренського. У 1827 р. за конкурсну картину «Подвиг молодого киянина» йому була присуджена велика золота медаль [9, с. 308]. У 1828 р. В. Ванькович покинув Петербург і поселився в маєтку Сліп'янка неподалік Мінська. Тут він пише «Мадонну з дитиною», для якої позувала проста білоруська селянка. Велике місце в творчості В. Ваньковича займають євангельські сюжети. Йому належать численні портрети А. Міцкевича.

Художник І. Хруцький (1810-1885 рр.) був засновником класичного натюрморту і блискучим портретистом. Початкову художню освіту він здобув у Полоцькому ліцеї, потім вчився в Петербурзькій Академії мистецтв. У 1838 р. за натюрморт «Плоди і квіти» І. Хруцькому було присуджено звання академіка живопису.

Поетична природа Білорусії отримала віддзеркалення в творчості художника В. Дмоховського (1807-1862 рр.). Він є одним із засновників білоруського реалістичного пейзажу. Художник був учасником польського повстання 1830-1831 рр. Після його поразки змушений був емігрувати за кордон. За царською амністією 1833 р. повернувся на батьківщину, поселився неподалік від Новогрудка. В. Дмоховський написав більше 100 пейзажів і жанрових картин. Найбільш відомі з них – «На батьківщині», «Схід сонця», «На пінських болотах» [9, с. 289].

Таким чином, білоруська національна культура розвивалася між двома центрами впливу – польської та російської культури. Значний вплив на її розвиток мала українська культура, що особливо було помітно у розвитку літератури та театру. В середині XIX ст. у Білорусії створилися передумови для значного поширення російської культури, що стало результатом активної політики русифікації яку проводила Російська імперія. Варто особливо зауважити про те, що рівень національно-культурного розвитку білоруського народу був досить низьким, університет у Білорусії виник лише у 1918 р. Це вкрай негативно впливало на процес формування національної інтелігенції. За наслідками перепису населення 1897 р. близько 15 % білорусів своєю національністю вказали «тутейші», тобто місцеві, а білоруська політична нація і на початку XX ст. так і не сформувалася.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- 1.История Белоруси в контексте европейской цивилизации.Под ред.Л.Лойки. Минск,2016.
- 2.Скобля В. Беларусь: история, личности, менталитет. Харьков, 2011
- 3.Ковель И.И., Ярмусик Э.С. История Беларуси. С древнейших времен до нашего времени. Минск, 1998.

- 4.Чигринов П.Г. История Беларуси. Минск, 2001.
- 5.Хрестоматия по истории Белорусии. Минск, 1977.
- 6.Белорусы. Серия «Народы СССР». Москва, 1991.
- 7.Караткевич І. Земля під білими крилами. К., 1972.
- 8.Познанский В. Очерки истории русской культуры первой половины XIX века. Москва, 1970.
- 9.Бенуа А. История русской живописи в XIX веке. Москва, 1995.

Ольга Мурашова

ПРОМИСЛОВИЙ РОЗВИТОК ЧЕСЬКИХ ТА СЛОВАЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Для дослідження історії слов'янського світу і такого його компонента, як етнокультурний ренесанс, важливо визначити соціально-економічні чинники, що стали каталізатором процесу піднесення західних слов'ян на рубежі XVIII–XIX ст. Знаходячись в обіймах європейських та азійсько-мусульманської цивілізацій, західні слов'янські народи досить часто піддавались різного роду дискримінаціям, особливо в галузі культури і мови, відбувався процес онімечування і окатоличування. І зовсім не випадково, що зростання слов'янської самосвідомості у 20-40-х роках XIX ст. співпало у часі із процесом становлення індустріальної цивілізації.

Ключові слова: слов'яни, промисловість, імперія, Чехія, Словаччина, етнокультурний ренесанс, європейська цивілізація, індустріальна цивілізація.

Актуальність теми полягає в тому, що промислові зміни, які мали місце у середовищі західних слов'ян у першій половині XIX ст., відбувалися на широкому історичному тлі пробудження народів Європи, що своєю чергою прискорило процес національної самоідентифікації.

Метою статті є висвітлення перебігу, закономірностей і специфіки економічного розвитку чеських і словацьких земель у першій половині XIX ст.

Науковий рівень вивчення проблеми промислового розвитку чесько-словацьких земель у першій половині XIX ст. в сучасній історіографії залишається недостатнім. Безперечний внесок у дослідження цієї проблеми внесли чеські й словацькі історики. Узагальнену картину соціально-економічного й політичного розвитку, змін у житті селянства, чесько-словацьких відносин надав Дохнал. Мануфактурний період в історії Словаччини (1725-1825) знайшов віддзеркалення у працях А. Шпіса. Значних результатів добилися історики у вивченні перехідного періоду від феодалізму до капіталізму. Розпочалося дослідження процесу розкладання феодалізму й визрівання капіталістичних відносин, економічного й соціального розвитку Чехії, Моравії та Сілезії у XVIII – першій половині XIX ст. Розвитку промисловості чеських земель присвячено працю В. Краточвілової, в якій показано специфіку так званого первинного накопичення і складання загальнонаціонального ринку в Чехії.

Західні слов'яни до початку XIX ст. у своїй більшості розділили соціальну й політичну історію Європи. Так, значна частина слов'янських земель входила